

Т. В. Пена,

д. е. н., проф., Чернігівський національний технологічний університет МОН України

ДОМІНАНТИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЙОГО КОНКУРЕНТНОЇ ПАРАДИГМИ

Т. Пена,

PhD Chernihiv National Technological University Education of Ukraine

THE DOMINANTS OF SOCIAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ITS COMPETITIVE PARADIGM

Стаття присвячена обґрунтуванню перспектив соціального розвитку країни та його базової основи — соціальної інфраструктури. Визначено її роль у соціально-економічному розвитку країни, сформульована парадигма її організації і функціонування. Окреслено домінанти розвитку інфраструктури та перспективи розвитку основних її складових компонентів.

In this article substantiated are the prospects of the social development of the country and its formative basis — social infrastructure. The role of the latter in the social-economic development of the country is determined, and its organizational and functional paradigm has been formulated. Dominant principles of the development of the infrastructure along with the prospects of its integral components' development have been also outlined.

Ключові слова: соціальний розвиток, соціальна інфраструктура, парадигма, домінанти, система, механізм, перспективи.

Key words: social development, social infrastructure, paradigm, dominant principles, system, mechanism, prospects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основним вектором подальшого поступального і динамічного розвитку країни є соціалізація економічної системи з найбільш повним врахуванням потреб, інтересів населення на основі реалізації та всебічного розвитку людського потенціалу. Концептуальними положеннями сучасного соціального розвитку країни та її регіонів повинні бути: пріоритетність інноваційного напрямку для забезпечення розширеного відтворення; розвиток різних форм власності та розширення можливостей фінансування соціальних проєктів; формування фінансово-економічних передумов для зменшення бідності і посилення соціального захисту вразливих верств населення; подальший розвиток громадянського суспільства. Головною метою соціального розвитку країни є: забезпечення підвищення якості життєдіяльності населення на основі зміцнення його потенціалу, збільшення реальних доходів та розширення сфери продуктивної зайнятості, зростання його добробуту.

Напрямами вирішення цих завдань можна визначити: нормалізацію природного відтворення населення, зміцнення життєвого потенціалу населення, підвищення життєвого рівня населення, створення системи державних соціальних гарантій рівного доступу громадян до суспільних матеріальних і духовних благ; регулювання міграційних процесів, оптимізація системи розселення, прискоро-

рений розвиток інфраструктури. Незважаючи на винятково важливе значення розвитку соціальних систем, стан їх функціонування на сучасному етапі не можна визначити задовільним, прийнятним для оптимізації життєдіяльності населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Соціальний розвиток як сукупність економічних, соціальних, політичних та духовних процесів суспільного розвитку є процесом, в ході якого відбуваються суттєві кількісні і якісні зміни в соціальній сфері суспільного життя, або окремих його компонентах — соціальних відносинах, спільнотах, організаціях, інститутах. Він характеризується самовідтворенням суспільних систем і прогресивною спрямованістю, хоча з невисокою динамікою.

У наукових дослідженнях вітчизняних учених питанням соціального розвитку та розвитку соціальної інфраструктури приділена значна увага, зокрема в роботах Е.М. Лібанової [2], С.І Пірожкова [3], В.М. Новікова [3], М.П. Бутка [4], А.Г. Мазура [4], Н.О. Рингач [5], В.І. Захарченка [5], Т.А. Заяц [4], О.В. Макарової [2], Н.С. Завізевої [4], Л.О. Мармуль [3], Т.М. Качали [2], В.М. Бондаренка [2] та ін. При достатньо глибокому вивченні даної проблеми, окремі важливі аспекти соціального розвитку залишилися поза увагою і, насамперед, обґрунтування концептуаль-

них основ — парадигми соціального розвитку, виявлення його домінантних характеристик, перспектив функціонування складових соціальної інфраструктури. Дана стаття є спробою заповнити наявну нішу. Її метою є розробка теоретичних та прикладних засад домінантного соціального розвитку в контексті обґрунтування парадигми організації і функціонування соціальної сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Об'єктивні та масштабні зміни в національному соціально-економічному просторі, в суспільному розвитку, що відбуваються сьогодні під впливом трансформаційних перетворень, обумовлюють корінні зміни в організації його соціальних підсистем, доцільність обґрунтування оновлених методологічних підходів до дослідження, розробки прогресивних концепцій і базових їх положень при формуванні та використанні наявних ресурсів та можливих резервів, обґрунтування перспективних діагностичних характеристик, формування парадигми їх розвитку і функціонування.

Вихідними концептуальними положеннями сучасного соціального розвитку країни та її регіонів повинні бути: інноваційний напрям для забезпечення розширеного відтворення; розвиток різних форм власності та розширення можливостей фінансування соціальних проектів; формування фінансово-економічних передумов для зменшення бідності і посилення соціального захисту вразливих верств населення; створення засад оптимізації пенсійного забезпечення, подальший розвиток громадянського суспільства.

Імперативом соціального розвитку країни є забезпечення підвищення якості життєдіяльності населення на основі зміцнення його потенціалу, збільшення реальних доходів та розширення сфери зайнятості. Напрямами вирішення цих завдань можна визначити: нормалізацію природного відтворення населення, зміцнення життєвого потенціалу населення, підвищення життєвого рівня населення, створення системи державних соціальних гарантій рівного доступу громадян до суспільних матеріальних і духовних благ; регулювання міграційних процесів, оптимізацію системи розселення, прискорений розвиток інфраструктури.

Інтегратором та рушійною силою соціального розвитку є соціальна інфраструктура, яка відображає суспільні процеси і явища, забезпечує створення нормальних умов життєдіяльності населення. Соціальна інфраструктура є сукупністю галузей та видів діяльності, які сприяють реалізації особистих і суспільних потреб населення шляхом надання різних послуг. Вона охоплює ланки з обслуговування особистого споживання, організує споживання створених у матеріальному виробництві благ та виробляє власні товари і послуги. В комплексі функцій найбільше значимими є: створення умов для оптимізації демографічних процесів; відтворення робочої сили; ефективне використання працересурсного потенціалу; покращення і збереження здоров'я населення; вирішення житлових проблем; підвищення якості життя, рівня добробуту.

Соціальна інфраструктура має економічне і соціальне значення для розвитку суспільства. В економічному плані вона необхідна для відтворення робочої сили, підвищення продуктивності праці людей, зайнятих у виробництві. Соціальна роль її визначається тим, що сфера послуг підвищує рівень життя населення, сприяє всебічному і гармонійному розвитку особистості. Однак розвиток її окремих складових елементів з врахування викликів та ризиків поки що не відповідає потребам, гальмуючи соціально-економічні процеси та стримуючи їх позитивну динаміку.

На сучасному етапі трансформації економічної системи важливо правильно оцінити роль і функції інфраструктури у суспільному відтворенні та її розвиток з врахування особливостей суспільної динаміки. Важливість та першочерговість соціальних завдань впливає з об'єктивної необхідності створення умов не лише для динамічного розвитку, а й для активізації інтеграції в світовий економічний простір.

Вирішення проблем трансформації соціальної сфери на основі реорганізації основних блоків соціальної інфраструктури, формування системи забезпечення її результативності на засадах реалізації інноваційно спрямованої моделі економічного зростання потребує розробки напрямів її подальшого розвитку на основі обґрунтування концептуальних засад та методичних прикладних аспектів її функціонування, формування нової конкурентно-паритетної парадигми розвитку та територіальної організації соціальної сфери та її складової — інфраструктури з поєднанням інтересів регіонів із загальноекономічними. Дослідження передумов, чинників, принципів формування системи соціальної інфраструктури дали можливість сформувати таку парадигму її розвитку, базуючись на сучасній парадигмі регіонального розвитку України, де економіка країни розглядається не як монооб'єкт, а як багаторегіональний організм з розвинутими горизонтальними і вертикальними зв'язками.

Конкурентну парадигму формування та розвитку соціальної інфраструктури ми визначили як концептуальну ідею, схему і модель процесу взаємоузгодженої побудови комплексного та динамічного розвитку її суб'єктів і організацій всіх форм власності, які здійснюють свою діяльність на основі внутрішньої і зовнішньої конкуренції з організаціями підприємницької діяльності на умовах рівноцінних цілей, партнерства, обов'язків і відповідальності. Процес формування конкурентно-паритетної парадигми досліджуваного процесу включав визначення передумов і факторів її формування, функцій, складових атрибутів та базових положень, методів і заходів її реалізації в напрямі удосконалення розвитку та територіальної організації соціальної інфраструктури.

До основних передумов і факторів побудови парадигми розвитку та територіальної організації соціальної інфраструктури відносяться, насамперед, особливості зростаючих процесів глобалізації та регіоналізації, геополітичне положення, стабільність соціально-економічного розвитку, а також природоресурсні, економічні, демографічні, екологічні та соціальні чинники, структурні зрушення, зміни системи управління і зростання міжгалузевої та міжрегіональної інтеграції.

Атрибутами парадигми розвитку та організації соціальної інфраструктури є розширення державно-приватного партнерства в основних її сферах і підрозділах, забезпечення інтеграції суб'єктів комплексу з іншими видами господарської діяльності, регулятивний вплив держави на всіх етапах їх розвитку, поєднання державного регулювання і ринкових механізмів саморегулювання.

"Ключова функція, приналежна парадигмі, виражається в оптимізації територіальної структури та просторової організації соціальної інфраструктури, розширенні інвестиційно-інноваційної діяльності у всіх сферах інфраструктурного комплексу, поглибленні зв'язків комплексу з іншими сферами діяльності, формуванні нових прогресивних форм організації виробництва та надання послуг, визначенні домінант і розробці стратегічних напрямів перспективного її розвитку" [1].

Конкурентно-паритетна парадигма розвитку та системної територіальної організації соціальної інфраструктури передбачає комплексний та динамічний розви-

ток її підприємств і організацій всіх форм власності на основі конкуренції, на умовах рівних прав та паритетних відносин з вектором на гуманізацію суспільного розвитку.

До основних її положень в умовах розширення ринкового механізму господарювання можна віднести: гнучке поєднання ринкових методів господарювання з державним регулюванням; формування та функціонування новостворених господарюючих суб'єктів як відкритих соціально орієнтованих систем; дотримання балансу інтересів суб'єктів ринку та споживачів їх продукції; подальший розвиток партнерських відносин між різними видами діяльності; реалізація механізму адекватного ціноутворення; регулювання питань представництва сторін у системі взаємовідносин.

У процесі розвитку соціальної інфраструктури, згідно парадигми територіальної його організації в контексті сучасної парадигми регіонального розвитку, інфраструктурний потенціал та специфіка інфраструктурних відносин зумовлюють основи функціонування її регіональних ланок у тих формах і тими методами, які визначаються особливостями інфраструктурного виробництва. Звідси можливість функціонування в їх межах різних форм власності і організацій виробництва та надання послуг, зокрема кластерів та стратегічних альянсів.

Виходячи із мети і функціонального призначення соціальної інфраструктури, сучасного стану розвитку і діяльності основних її підсистем, та враховуючи наявні якісні зрушення в соціально-економічній взаємодії, домінантами подальшого її розвитку є економічний, гуманітарний та управлінський вектор. Щодо домінант економічного характеру, то це, насамперед: забезпечення прискореного розвитку основних підсистем соціальної сфери; інноваційно-інституційне забезпечення розширеного відтворення соціальної інфраструктури, зокрема, людських ресурсів; активізація формування регіональних ринків соціальної інфраструктури, зокрема освітнього та ринку медичних послуг, житла; вдосконалення відносин власності в соціальній сфері, прискорення інституційних перетворень; сприяння формуванню різних форм власності та переорієнтація організаційних форм господарювання; розширення нормативно-правового поля для забезпечення ефективного розвитку основних сфер соціальної інфраструктури; посилення соціального захисту населення для всебічного його розвитку; задоволення потреб та збереження демографічного потенціалу країни; обґрунтування конкурентної парадигми організації і розвитку соціальної інфраструктури; формування та впровадження організаційно-економічного механізму реалізації парадигми соціального розвитку; забезпечення державного регулювання розвитку соціальної інфраструктури на всіх таксономічних рівнях, подальший саморозвиток та саморегулювання окремих її сфер; розвиток регіонального маркетингу для позиціонування послуг соціального характеру на внутрішніх ринках і можливості інтеграції у світові ринки. Економічні домінанти формують систему найважливіших та першочергових заходів, спрямованих на посилення дієвості та підвищення активності соціальної інфраструктури в комплексному соціально-економічному розвитку.

Стосовно гуманітарних домінант, то основними серед них є: побудова національної системи економіки знань; оптимізація розвитку сучасної національної освітньої системи; розширення інформаційних технологій, забезпечення інноваційного характеру розвитку науки; підвищення освітнього, професійного, кадрового рівня працівників в умовах зміцнення інформаційного суспільства, знаннєвої економіки для забезпечення відтворення людського

капіталу; зміцнення фінансового, ресурсного і кадрового забезпечення соціальної інфраструктури; формування гармонійно-творчого розвитку суспільства.

Ефективність розбудови соціальної інфраструктури знаходиться в тісному зв'язку з державним регулюванням її розвитку. Воно не передбачає наказової владно-розпорядчої зміни стану об'єктів регулювання, а ґрунтується на встановленні умов, обмежень, параметрів, за якими підприємства, установи інфраструктури мають право власного вибору щодо діяльності за відповідно створених державою умов в необхідному державі напрямі і способі відповідно до мети і політики держави. Механізм державного регулювання, маючи як вертикальний, так і горизонтальний характер, передбачає зміну, заміну, збереження старих чи створення нових параметрів регульованого об'єкту, процесу через різні методи, інструменти, способи, та заходи.

Основними принципами державного регулювання розвитку соціальної інфраструктури в контексті парадигми її розвитку є: мінімальне втручання державних органів у соціальні процеси, залишаючи ті функції, які не можуть бути забезпечені безпосередніми суб'єктами соціальних відносин та саморегулювання; врахування впливу окремих методів регулювання на системні зміни розвитку соціальних процесів; комплексний підхід до застосування методів та засобів державного регулювання.

Засобами державного регулювання соціальної сфери можна визнати: застосування обмежень, нормативів, ліцензування та патентування і квотування; регулювання цін та тарифів; сертифікація та структуризація; надання інвестиційних, податкових пільг; реалізація державних та регіональних соціальних програм; надання субсидій, пільгових кредитів, цільових інвестицій. Дотримання принципів та реалізація заходів забезпечить дієвість державного регулювання в сфері соціальної інфраструктури.

У процесі соціального розвитку у сфері соціального забезпечення і захисту населення домінантами також мають бути: розширення світогляду людини, всебічний її розвиток; розвиток розумових і фізичних здібностей, таланту, морально-етичних засад; задоволення зростаючих потреб населення та їх законодавче гарантування; збереження демографічного потенціалу країни. Враховуючи перспективи соціального розвитку, домінантний характер мають такі процеси, як: збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу країни, забезпечення національної безпеки та кваліфікованого кадрового потенціалу, зростання потенціалу людських ресурсів, розширення присутності на зовнішніх ринках товарів і послуг соціального призначення в контексті парадигми його розвитку та організації.

Конкретизуючи особливості й характер соціального розвитку, до домінантних напрямів розвитку соціальної інфраструктури згідно парадигми варто віднести заходи, спрямовані на якісні перетворення в сфері освіти, науки, охорони здоров'я, соціальній підтримці населення, питаннях сім'ї та материнства, фізкультури і спорті, культурі, житлово-комунальному господарстві, рекреаційній сфері.

Базовою основою та головним ресурсом динамічного соціально-економічного зростання країни є інтелектуальний потенціал, розвиток якого передбачає створення умов для отримання якісної освіти та оптимізації культурної політики на базі модернізації національної системи освіти, формування суспільства знань, базуючись на сучасних стандартах і новітніх досягненнях науково-технічного прогресу. Згідно з парадигмою функціонування соціальної інфраструктури в сфері освіти необхідним є: підвищення наукового рівня, фундаментальності та практичної орієнтації базових і фахових знань задля зростан-

ня конкурентоспроможності споживачів освітніх послуг на ринку праці; посилення професійної підготовки та кваліфікації освітянських кадрів; становлення системи безперервної освіти на основі принципів її спадкоємності; створення єдиного освітянського простору. Важливим є й реструктуризація мережі освітніх установ на різних рівнях, перехід на європейські стандарти та кваліфікаційні вимоги до фахівців, організація навчально-виробничих комплексів і навчальних фірм. У сфері дошкільної освіти варті уваги, як першочергові заходи, наступні: реконструкція, капітальний ремонт і оснащення приміщень дошкільних установ; оснащення медичних кабінетів; оснащення дитячих садків, закладів додаткової освіти.

До доміант розвитку охорони здоров'я відносяться: зміцнення здоров'я населення; підвищення доступності та якості медичної допомоги населенню; оновлення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я; розвиток профілактичного сектора, а також задоволення потреб населення у високотехнологічних типах медичної допомоги. Це потребує, насамперед: розширення мережі первинної медичної допомоги, реорганізації первинної медичної допомоги; модернізації регіональних систем екстренної медичної допомоги з розширенням мережі пунктів базування бригад та оновленням санітарного автотранспорту; запровадження заходів щодо забезпечення населення доступними і якісними лікарськими засобами та виробами медичного призначення.

Механізм управління розвитком сфери медичних послуг, згідно з визначеною парадигмою розвитку соціальної інфраструктури, включає: законодавче закріплення державних гарантій надання медичної допомоги населенню; модернізацію системи обов'язкового медичного страхування; реструктуризацію. Основною метою введення такої організаційно-правової форми стало надання державним і муніципальним установам більшої самостійності у здійсненні поставлених перед ними завдань та розпорядженні майном задля поліпшенні стану здоров'я населення. Реформування системи охорони здоров'я, відповідно до сучасної парадигми, економічних засад і передових технологій організації медичної допомоги, забезпечити підвищення якості та доступності послуг для населення, сформує підґрунтя для покращення стану здоров'я населення країни, сприятиме стабілізації народжуваності, зменшенню смертності та подовженню тривалості життя.

Щодо культури, яка набуває соціальної значимості і розглядається як найважливіший фактор духовного здоров'я населення, заходи в реалізації парадигми соціальної інфраструктури виражаються в наступному: збереження мережі установ та обсягу послуг у сфері культури та забезпечення їх розвитку; створення умов для збереження історико-культурної спадщини та національних традицій; забезпечення доступності якісної освіти у сфері культури і мистецтва, розширення спектру освітніх послуг для населення; створення умов для збереження класичної спадщини і модернізації у сфері культури за допомогою впровадження інформаційних технологій та новаторських напрямів у культурі.

Доміантний характер розвитку культури передбачає створення умов для широкого доступу до творів мистецтва всіх верств населення; залучення, разом із державними, коштів українського та закордонного підприємництва, банківського капіталу, прибутків від платних форм діяльності закладів культури; відродження, збереження та зміцнення ресурсної бази закладів культури та мистецтва, їх технічне переоснащення; формування сприятливих умов для розвитку недержавних закладів культури.

Реалізація вказаних заходів у сфері освіти, охорони здоров'я та культури сприятиме активізації та підвищенню

дієвості цих підсистем соціальної сфери з вектором на прогресивне зростання.

ВИСНОВКИ

Реалізація доміантних напрямів парадигми соціального розвитку передбачає забезпечення розвитку науково-технічного потенціалу країни, підвищення ролі науки в розвитку сучасного суспільства згідно соціальної політики, модернізацію системи освіти, охорони здоров'я, культури та інших підсистем соціальної сфери.

Основною метою соціальної політики в плані стратегічних доміант на найближчу перспективу є підвищення рівня і якості життя населення та створення умов для розвитку людського потенціалу на основі підвищення ефективності функціонування інфраструктурних систем, що належать до сфери послуг. Результатами її реалізації буде: зміцнення здоров'я нації; збільшення народжуваності і очікуваної тривалості життя населення; підвищення інтелектуального та культурного потенціалу нації; поліпшення якості та забезпечення доступності соціальних послуг для людини, зростання добробуту населення.

Література:

1. Кришталь Т.М. Системна організація соціальної інфраструктури у забезпеченні сталого просторового розвитку. — Черкаси: ФОП Чабаненко Ю.А., 2012. — 395с.
2. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. — 436 с.
3. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 620 с.
4. Соціогуманітарний простір і розвиток продуктивних сил України: методологічні аспекти, визначення взаємодії. — К.: РВПС України НАН України, 2009. — 92 с.
5. Стратегічний розвиток соціально-економічної інфраструктури регіону / Б.Г. Шелегеда та ін. — Донецьк: ІЕП НАН України, 2011. — 319 с.

References:

1. Kryshchal', T.M. (2012), Systemna orhanizatsiia sotsial'noi infrastruktury u zabezpechenni staloho prostorovoho rozvytku [System organization of social infrastructure in ensuring sustainable spatial rozvytku], FOP Chabanenko Yu.A., Cherkasy, Ukraine.
2. The National Academy of Sciences of Ukraine (2012), Liudskiy rozvytok v Ukraini: transformatsiia rinvnia zhyttia ta rehional'ni dysproportsii [Human Development in Ukraine: the transformation of living standards and regional disparities], In-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
3. Bandur, S.I. Zaiats', T.A. and Kutsenko, V.I. (2006), Sotsial'nyy rozvytok Ukrainy: suchasni transformatsii ta perspektyvy [Social development of Ukraine: modern transformation and prospects], Brama-Ukraine, Cherkasy, Ukraine.
4. Khvesyk, M.A. (2009), Sotsiohumanitarnyj prostir i rozvytok produktyvnykh syl Ukrainy: metodolohichni aspekty, vyznachennia vzaiedodii [Sociohumanitarian space and the development of the productive forces of Ukraine: methodological aspects, definition of interaction], RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
5. Sheleheda, B.H. (2011), Stratehichnyy rozvytok sotsial'no-ekonomichnoi infrastruktury rehionu [Strategic development of social and economic infrastructure of the region], IEP NAN Ukrainy, Donetsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2015 р.